

Тема: «Форми держави»

ПЛАН

1. Поняття форми держави
2. Форма державного правління та її види
3. Форма державного устрою та її види
4. Державний(політичний режим): поняття та види

Мета: формування знань щодо форми держави та її складових елементів.

1. Поняття форми держави

У вітчизняній та зарубіжній літературі немає єдиного загальноприйнятого уявлення про те, що таке форма держави. Так, наприклад, в 60-70- х роках двадцятого століття традиційним для вітчизняного державознавства було розуміння форми держави як інституту, який складається з форми правління і форми державного устрою. В більш пізній період, і до теперішнього часу, в науковій літературі закріпилася думка, відповідно до якої форма держави об'єднує форму правління, форму державного устрою і форму державного режиму.

- Форма правління - це порядок утворення та організації вищих органів державної влади, їх взаємозв'язок один з одним та населенням.

Ознаки форми державного правління:

- ✓ 1) відображає порядок формування вищих органів державної влади та їх структуру;
- ✓ 2) характеризує зміст принципу розподілу влади між вищими органами державної влади;
- ✓ 3) встановлює компетенцію вищих органів державної влади та характер взаємодії з іншими органами влади центрального та місцевого значення, а також з інститутами громадянського суспільства.

- Форма державного устрою – це спосіб територіальної організації влади в державі, співвідношення між державою в цілому і її складовими територіальними одиницями.

Ознаки форми державного устрою:

- ✓ 1) виражає порядок поділу держави на окремі територіальні частини;
  - ✓ 2) відображає правове становище окремих територіальних частин і характеризує взаємовідносини між центральними, регіональними і місцевими органами влади;
  - ✓ 3) показує в якій саме державній формі виражаються інтереси кожної нації, яка проживає на території даної держави.
- Форма державного режиму – це сукупність способів та методів здійснення влади державою. Державний режим є важливою складовою частиною політичного режиму, який існує в суспільстві. Політичний режим - поняття більш широке, оскільки воно включає в себе не лише методи здійснення державної влади, але й різноманітні способи діяльності політичних партій, рухів, союзів тощо.

Ознаки форми державного режиму:

- ✓ 1) відображає порядок взаємодії держави і суспільства, держави і особи;
- ✓ 2) характеризує стан співвідношення правових та організаційних засобів здійснення державної влади;
- ✓ 3) встановлює сукупність методів щодо підтримання режиму законності в державі.

2. Форма державного правління та її види

Форми державного правління розподіляються на монархічні та республіканські.

- Монархія – це така форма державного правління, при якій верховна державна влада здійснюється одноособово і переходить, як правило, у спадок.

Основними ознаками класичної монархічної форми державного правління є:

- ✓ 1) існування одноособового глави держави, який користується своєю владою на протязі всього життя (король, імператор, шах);
- ✓ 2) влада передається у спадок від попередників;
- ✓ 3) монарх звільняється від юридичної відповідальності перед своїми підданими.

Монархія існує на основі трьох принципів, а саме: безстроковості, престолонаслідування та непогрішності трону.

Всі монархії можна розподілити на необмежені (абсолютні) та обмежені(конституційні).

Ознаки абсолютної монархії:

- ✓ 1) монарх не обмежений конституцією і здійснює законодавчу діяльність;
- ✓ 2) формує уряд і здійснює керівництво ним;
- ✓ 3) здійснює контроль за правосуддям, зосереджуючи в своїх руках всю повноту державної влади;
- ✓ 4) наявність в безпосередньому підпорядкуванні монарха постійної армії, поліції та розвинутого бюрократичного апарата.

Дана форма правління є характерною для країн Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон та ін.); Росії 17-19 ст.; Франції до революції 1789 р.

- Сучасна абсолютна монархія характеризується тим, що має, як правило, конституцію і парламент, який здійснює функції консультативної ради при монарху.
- Конституційна монархія – це така форма державного правління, при якій влада монарха обмежена представницьким органом. Зазвичай це обмеження визначається конституцією, затвердженою парламентом.

Як форма правління, конституційна монархія виникає в період становлення буржуазного суспільства. В сучасних умовах вона існує в таких країнах як Англія, Швеція, Японія та ін.

Конституційна монархія розподіляється на парламентську та дуалістичну.

Парламентська монархія характеризується такими ознаками як:

- 1) уряд формується із представників відповідної партії (партій), які одержали більшість голосів на виборах в парламент;
- 2) лідер партії, яка має найбільшу кількість депутатських місць, стає главою держави;
- 3) в законодавчій, виконавчій і судових сферах влада монарха фактично відсутня і має символічний характер;
- 4) законодавчі акти приймаються парламентом і формально підписуються монархом;
- 5) уряд несе відповідальність не перед монархом, а перед парламентом.

В умовах існування дуалістичної монархії державна влада юридично і фактично розподілена між урядом, який формується монархом, і парламентом. Уряд формується незалежно від партійного складу в парламенті і не відповідає перед ним. Монарх виражає інтереси феодалів, а парламент - інтереси буржуазії та інших верств населення (кайзерівська Німеччина в 1871 - 1918 р., Туніс, Таїланд, Ефіопія та ін.)

Особливість дуалістичної монархії полягає й в тому, що монарх своїми указами регулює багато сфер суспільних відносин, а також має право відкладального вето стосовно законів, які видаються парламентом. Монарх має право розпуску парламенту.

Слід виділити нетипові виборні монархії, які характеризуються тим, що глава держави обирається так, як в республіках. В Малайзії, наприклад, монарх обирається через кожні п'ять років Радою правителів штатів із власного складу по черзі.

- Республіка – це така форма правління, при якій верховна державна влада здійснюється виборними органами, які обираються населенням на відповідний строк.

Загальні ознаки республіканської форми правління:

- ✓ 1) представницький характер вищих органів державної влади – президента
- ✓ 2) формування вищих органів державної влади виборним шляхом і реалізація ними владних повноважень на протязі визначених законодавством строків;
- ✓ 3) юридична відповідальність представників державної влади (в тому числі й глави держави) за прийняті рішення;
- ✓ 4) можливість дострокового припинення владних повноважень представників державної влади.

В якості сучасних форм республіканського правління розглядаються президентські, парламентські та напівпрезидентські і напівпарламентські республіки.

Президентські республіки (США, Аргентина, Мексика та ін.) характеризуються зосередженням найбільшого об'єму владних повноважень у глави держави – президента.

Ознаки президентської республіки:

- ✓ 1) президент обирається шляхом проведення всенародних виборів;
- ✓ 2) президент або безпосередньо очолює виконавчу владу і формує уряд, або призначає прем'єр-міністра і затверджує представлений прем'єром склад уряду;
- ✓ 3) уряд несе відповідальність перед президентом і діє протягом строку президентських повноважень;
- ✓ 4) президент має одноособове право відставки уряду;
- ✓ 5) відносини між президентом та парламентом будуються на основі принципу розподілу влади і системи стримувань і противаг.

Парламентські республіки (Італія, ФРН, Греція) характеризуються зосередженням найбільших владних повноважень в парламенту.

Ознаки парламентської республіки:

- ✓ 1) президент обирається з числа членів парламенту або спеціальною парламентською комісією;
- ✓ 2) уряд формується із членів парламенту і очолюється лідером партії парламентської більшості;
- ✓ 3) уряд несе відповідальність перед парламентом і діє на протязі строку повноважень парламенту;
- ✓ 4) в разі оголошення «недовіри уряду» з боку парламенту, президент зобов'язаний прийняти рішення про відставку уряду;
- ✓ 5) президент не має реальної влади і практично весь обсяг виконавчої влади здійснює прем'єр-міністр та уряд.

Основні ознаки змішаної республіки:

- ✓ 1) всенародні вибори президента;
- ✓ 2) президент призначає і розпускає кабінет міністрів;
- ✓ 3) уряд повинен користуватися довірою парламенту;
- ✓ 4) президент має право розпустити парламент або його нижню палату.

Змішана республіка є характерною для України, Російської Федерації, Франції та інших країн.

В залежності від того, хто призначає главу уряду, існує два різновиди змішаних республік, а саме: президентсько-парламентська та парламентсько-президентська.

Для президентсько-парламентської республіки характерним є:

- ✓ 1) повноваження по звільненню членів уряду надаються як президенту, так і парламенту;
- ✓ 2) після відставки уряду його склад формується президентом;
- ✓ 3) прем'єр-міністр може бути відправленим у відставку як президентом, так і парламентом.

Ознаки парламентсько-президентської республіки:

- ✓ 1) повноваження по звільненню членів уряду належить виключно парламенту;
- ✓ 2) після відставки уряду його склад формується парламентом;
- ✓ 3) президент не має права відправити у відставку прем'єр-міністра.

3. ПРЕЗИДЕНТСЬКО-ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

Прямі, періодичні вибори парламенту та президента. Обов'язковим є наявність Прем'єра (Голови уряду). Президент формально не є главою виконавчої влади, проте може головувати на засіданні уряду, давати йому доручення, відправляти у відставку Прем'єра без згоди парламенту. В окремих випадках може розпускати парламент. Призначення Прем'єра здійснюється за згодою парламенту за пропозицією партії чи блоку, що мають більшість в парламенті, хоча можливе призначення Прем'єра і формування уряду "меншості". Типовими прикладами тут є Франція, та більшість країн СНД.

4. ПАРЛАМЕНТСЬКО-ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

Прямі, періодичні вибори парламенту та президента. Обов'язковим є наявність Прем'єра (Голови уряду). Президент є главою держави і не є главою виконавчої влади. Призначення Прем'єра здійснюється з числа партій (блоку), що мають більшість в парламенті. Парламент контролює уряд. Президент є більше представницькою фігурою і в основному має вплив на зовнішню політику держави. Президент може розпускати парламент в окремих випадках (урядова криза). Типовими прикладами тут є Польща, Румунія, Болгарія.

3. Форма державного устрою та її види

Форма державного устрою характеризує національну та адміністративно-територіальну будову держави, розкриває характер взаємовідносин між територіальними утвореннями, які в сукупності складають територію держави.

- За формою територіального устрою розрізняють: унітарну державу, регіоналістичну державу, федерацію, імперію та державоподібні та міждержавні об'єднання (конфедерація, унія, співдружність держав).

Домінуючою в усьому світі формою державного устрою є унітарна держава (Україна, Франція, Греція, Норвегія, Білорусія та ін.).

- Унітарна держава – це єдина держава, частинами якої є адміністративно-територіальні одиниці, що не володіють суверенними правами.

Ознаки унітарної держави:

- ✓ 1) єдина конституція, норми якої поширюються на всю територію держави;
- ✓ 2) єдина система вищих органів державної влади;
- ✓ 3) єдина система законодавства;
- ✓ 4) єдине громадянство;
- ✓ 5) територія унітарної держави поділяється на адміністративно-територіальні одиниці (області, провінції, райони, округи і т.д.).

Існує два різновиди унітарних держав – це проста і складна.

- Проста унітарна держава характеризується тим, що її територія розподіляється виключно на адміністративно-територіальні одиниці.
- Складна унітарна держава має у своєму складі автономні утворення, створення яких пов'язано з особливостями культури, історії, традицій, побуту населення що в них проживає.

Так, Україна, має у своєму складі Автономну Республіку Крим.

Регіоналістична держава характеризується тим, що вся її територія складається з автономних утворень (Іспанія, Італія, Шрі-Ланка).

Такі автономії можуть бути: територіальними, побутово-географічними, етнічними, зміщаними.

Ознаками регіоналістичної держави є те, що:

- ✓ 1) автономні утворення не мають своїх конституцій, але в конституціях зазначених держав за ними закріплюються певні повноваження;
- ✓ 2) для реалізації своїх повноважень автономії можуть приймати відповідні нормативно-правові акти;
- ✓ 3) автономії діють на підставі певних статутів, які затверджуються загальнодержавним парламентом;
- ✓ 4) на території автономії діють місцеві органи представницької та виконавчої влади, а також представники центру – губернатори, комісари тощо.

- Федеративна держава – це союзна держава, частинами якої є державні утворення, права яких розширені аж до права суверенітету (США, Росія, Мексика, ФРН та ін.).

Ознаками федерації є:

- ✓ 1) наявність конституції федерації та конституцій суб'єктів федерації;
- ✓ 2) територія федерації складається з територій суб'єктів федерації, які мають власний адміністративно-територіальний поділ;
- ✓ 3) в більшості федерацій існує єдине союзне громадянство і громадянство суб'єктів федерації;
- ✓ 4) наявність двопалатного федерального парламенту;
- ✓ 5) у міжнародних відносинах може виступати як федерація в цілому, так і кожний з її суб'єктів;
- ✓ 6) у федерації діє законодавство федерації і законодавство суб'єктів федерації, яке не повинно суперечити федеральному;
- ✓ 7) у конституціях більшості федерацій світу не передбачено право сецесії – право виходу із складу федерації.

Розрізняють національні, політико-територіальні, національно-територіальні, договірні, конституційні, договірно-конституційні, централізовані та відносно централізовані федерації. В основу національних федерацій покладено порядок формування суб'єкта по принципу виділення титульної нації (СРСР, Югославія).

- Політико-територіальний підхід щодо утворення федерації базується на політичних, економічних, історико-культурних зв'язках, які об'єднують населення суб'єктів (США, ФРН).

В межах національно-територіальних федерацій суб'єкти можуть бути утворені як по національному, так і по політико-територіальному принципу (Канада, Індія, Бельгія).

Договірні федерації виникають на підставі угоди, договору, установчого пакту.

- Конституційні – створюються шляхом прийняття конституції (Індія).
- Договірні-конституційні – поєднують договірні і конституційні засади виникнення (США, ФРН, Швейцарія).
- Централізовані – це, наприклад, Мексика, Аргентина, Індія.
- Відносно централізовані – США, Австралія, ФРН.

Структура різних федерацій неоднакова. В найпростішому варіанті федеративна держава складається з однакових (з точки зору політико-правового статусу) суб'єктів (штатів, провінцій, земель). Такі федерації називають симетричними (СРСР в минулому).

Юридично асиметричні федерації складаються з нерівноправних складових частин (США).

- Імперія – це велика багатонаціональна держава створена шляхом насильницького приєднання раніше незалежних держав або частин інших держав , яка була поширена в минулому (Вавилон, Персія, Рим, Російська, Іспанська імперії та ін.).

Основні ознаки імперії:

- ✓ 1) централізована система державних органів;
- ✓ 2) представники імперського уряду на місцях мали необмежену владу;
- ✓ 3) правове становище населення імперії характеризується дискримінацією щодо представників не панівної нації;
- ✓ 4) агресивність та експансіонізм імперій (захоплення територій, людей та матеріальних багатств інших країн за допомогою сили;
- ✓ 5) пануюча роль держави в усіх сферах суспільного життя;
- ✓ 6) розвиток військового та карно-поліцейського апарату, який використовується для зовнішньої експансії та захоплення чужих земель і ресурсів, а карно-поліцейський – для внутрішніх політичних і національних чисток.

Імперії припинили своє існування в результаті визвольної боротьби пригноблених народів.

2. Форма державного устрою. Ознаки:

1. *Спосіб територіального поділу держави;*
2. *Співвідношення держави як єдиного цілого з її складовими частинами;*
3. *Міра централізації та децентралізації державної влади.*

До складної форми державного устрою досить часто відносять конфедерацію, яка є своєрідною перехідною формою територіального устрою, поєднуючи в собі ознаки єдиної держави, так і ознаки союзу суверенних держав.

- Конфедерація – це союз суверенних держав, який створюється для досягнення певних цілей (економічного, воєнного або іншого характеру).

Конфедерації виникають тоді, коли перед певними державами постає одна й та сама проблема, розв'язати яку власними силами кожна з них не в змозі. Таким шляхом, наприклад, була створена конфедерація штатів Північної Америки, яка потім переросла в державу США.

Ознаки, які дають можливість віднести конфедерацію до єдиної держави:

- ✓ 1) наявність спільних для всієї конфедерації функцій, які здійснюються як у внутрішній, так і в зовнішній сфері;
- ✓ 2) наявність єдиного правового поля; єдиного митного простору;
- ✓ 3) наявність конфедеративних органів влади і конфедеративної системи законодавства;
- ✓ 4) наявність єдиної грошової одиниці;
- ✓ 5) наявність єдиної мови міждержавного спілкування;
- ✓ 6) наявність єдиних збройних сил під спільним командуванням.

Ознаки конфедерації, які характерні для союзу суверенних держав:

- ✓ 1) збереження національної валюти, національного громадянства, державної мови, територіальної відокремленості;
- ✓ 2) нормативно-правові акти, які прийняті конфедеративними органами, набувають юридичної сили в суб'єктах конфедерації лише у випадку їх ратифікації національним парламентом;
- ✓ 3) суб'єкти конфедерації мають право визнання акта таким, що втратив юридичну силу, який прийнятий на рівні конфедерації;
- ✓ 4) суб'єкти конфедерації володіють правом на односторонній вихід із складу конфедерації, яке може бути реалізовано на основі відповідного договору.

Після вирішення завдань, що були поставлені перед конфедерацією вона трансформується в більш стабільні форми державного устрою (унітарну або федеративну державу) або розпадається на суверенні держави.

Конфедерацію слід відрізнити від коаліцій, які є союзами самостійних держав, що створюються з метою оборони або ведення наступаючих дій (антигітлерівська коаліція періоду другої світової війни).

В минулому мала значне поширення така специфічна форма державного устрою як унія.

- Унія – це об'єднання декількох монархічних держав, очолюваних єдиним монархом. Найвідомішим прикладом є унія між королівством польським і Великим князівством литовським, в результаті якої була утворена Річ Посполита.

Відмінності між унією та конфедерацією:

- ✓ 1) конфедерація складається як з республік, так і монархій, а унія завжди об'єднує лише монархії;
- ✓ 2) конфедерацію засновують договором між державами, а унія виникає в силу належності одному монарху права на престол у двох і більше державах;
- ✓ 3) укладення договору між членами унії не є обов'язковою умовою її існування.

4. Державний (політичний режим): поняття та види

- Державний режим – це сукупність способів та методів здійснення державної влади. Він є важливою складовою частиною політичного режиму, який існує в суспільстві.
- Політичний режим – поняття більш широке, тому що воно включає в себе не лише методи державного володарювання, але й характерні способи діяльності недержавних політичних організацій (партій, рухів, клубів, союзів).

В юридичній науці розрізняють два основних типа політичних режимів: демократичний та антидемократичний.

Демократичний політичний режим характеризується такими основними ознаками:

- ✓ 1) основним джерелом влади в державі є народ;
- ✓ 2) формування та вільний розвиток громадянського суспільства;
- ✓ 3) реальна гарантованість особистих прав і свобод громадянина, його можливість виражати власну думку щодо політики держави;
- ✓ 4) демократичний режим створює ефективні механізми прямого впливу населення країни на характер державної влади;
- ✓ 5) в демократичній державі особа захищена від свавілля, беззаконня, так як її права знаходяться під постійною охороною органів правосуддя;
- ✓ 6) при демократичному режимі однаково враховуються інтереси більшості і меншості, національні особливості населення;
- ✓ 7) основним принципом діяльності демократичної держави є плюралізм;
- ✓ 8) основою демократичного політичного режиму є правові закони, які виражають об'єктивні потреби розвитку особи та суспільства.

Різновидами демократичного режиму є:

- ✓ 1) ліберально-демократичний, який має на меті реалізацію прав та свобод громадян на основі гуманістичних принципів здійснення державної влади;
- ✓ 2) консервативно-демократичний – базується на дотриманні традиційних правових цінностей управління, які формувалися на протязі тривалого історичного періоду;
- ✓ 3) радикально-демократичний – запроваджує нові правові форми здійснення державної влади, які мають на меті підвищення її ефективності.

В процесі характеристики антидемократичних режимів розрізняють тоталітарні та авторитарні політичні режими.

Ознаки тоталітарного політичного режиму:

- ✓ 1) в умовах тоталітарного режиму держава повністю підпорядковує собі суспільство, здійснюючи тотальний контроль над ним;
- ✓ 2) в основі тоталітарного режиму лежить єдина державна ідеологія, яка насильницьким шляхом нав'язується всьому суспільству;
- ✓ 3) управління економікою здійснюється за допомогою адміністративно-командної системи, передбачається практично повна монополія держави щодо планування та керівництва процесом економічного розвитку;
- ✓ 4) державна діяльність має яскраво виражений примусовий характер, здійснюється мілітаризація суспільного життя;
- ✓ 5) в якості методів державного управління широко використовується адміністративний і судовий тиск, а ряді випадків – відкриті державні репресії;
- ✓ 6) відсутність правової державності та громадянського суспільства, усунення плюралізму;
- ✓ 7) централізація державної влади на чолі з диктатором, який є лідером харизматичного типу (А. Гітлер, Й.Сталін, Б. Муссоліні, Мао Цзедун);
- ✓ 8) панування принципу « заборонено все, що прямо не дозволено владою».

Різновидами тоталітарного режиму є:

- ✓ 1) расистський, сутність якого полягає в тому, що в його межах проводиться політика обмеження прав і свобод людини за расовою ознакою (підтримується політика панування відповідної расової групи);
- ✓ 2) фашистський – характеризується необмеженою владою на чолі з харизматичним лідером;
- ✓ 3) військово-диктаторський – здобуття влади відбувається шляхом державного перевороту за допомогою збройних сил;
- ✓ 4) мусульмансько-фундаменталістський – Коран визнається основним законом держави при цьому відбувається процес нехтування прав людини.

В якості своєрідної перехідної форми між демократичним і тоталітарним режимом розглядається авторитарний політичний режим. Він може трансформуватися як в демократію так і в тоталітаризм.

- Авторитарний політичний режим характеризується тим, що державна влада здійснюється конкретною особою (партією, елітною групою тощо) за мінімальною участю народу.

Основні ознаки авторитарного політичного режиму:

- ✓ 1) зосередження всієї повноти владних повноважень в руках обмеженого кола осіб (елітної групи, диктатури, хунти тощо);
- ✓ 2) ігнорування принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову;
- ✓ 3) юридична безвідповідальність владних структур за рішення, що приймаються;
- ✓ 4) запровадження в регулятивно-управлінський механізм двох систем соціально-правового впливу: корпоративної та публічної (нормативно-правової). За допомогою першої регулюються взаємовідносини серед представників владної еліти, а друга необхідна для забезпечення регулювання суспільних відносин серед підвладних;
- ✓ 5) допускається відносна свобода в сфері економічних відносин (існування приватної власності, приватного підприємництва, конкуренція державного і приватного економічних секторів і т.д.);
- ✓ 6) відсутність гарантій безпеки громадянина у взаємовідносинах з державою;
- ✓ 7) жорсткий державний диктат в ідейно-політичній сфері, неприпустимість існування політичної опозиції;
- ✓ 8) можливість використання протиправних по суті методів впливу (адміністративне та судове свавілля, політичний терор).

Різновидами авторитарного режиму є:

- ✓ 1) революційний – влада досить часто здійснюється в неправових формах і спрямована на зміну напрямків суспільно-політичного розвитку;
- ✓ 2) стабілізаційний – спрямований на збереження існуючого суспільно-політичного ладу;
- ✓ 3) модернізаційний – характеризується удосконаленням існуючого суспільно-політичного ладу шляхом виходу за межі права.